

Копотун І. М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник Інституту кримінально-виконавчої служби (м. Київ)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

Стаття присвячена дослідженню поняття та змісту оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах. Обґрунтовано показники оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах. Доведено, що ускладнення оперативної обстановки може призвести до виникнення надзвичайних подій кримінального характеру в кримінально-виконавчих установах.

Ключові слова: оперативна обстановка, кримінально-виконавчі установи, надзвичайні події кримінального характеру.

Статья посвящена исследованию понятия и содержания оперативной обстановки в уголовно-исполнительных учреждениях. Обоснованы показатели оперативной обстановки в уголовно-исполнительных учреждениях. Доказано, что осложнение оперативной обстановки может привести к возникновению чрезвычайных происшествий криминального характера в уголовно-исполнительных учреждениях.

Ключевые слова: оперативная обстановка, уголовно-исполнительные учреждения, чрезвычайные происшествия криминального характера.

У нашій країні правоохоронні органи, зокрема Державна пенітенціарна служба України, застосовують заходи, що спрямовані на удосконалення процесу виконання покарань, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Державна пенітенціарна служба України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, нині перебуває у складному процесі формування та становлення, і криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, а більш того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [1, с. 81].

У рамках загальної проблеми декриміналізації суспільства самостійною виступає проблема попередження і припинення у кримінально-виконавчих установах (далі – КВУ) криміногенних явищ і процесів, надзвичайних подій кримінального характеру. Для її розв'язання потрібні наукові дослідження і розробки на міждисциплінарній основі у сфері правознавства, кримінології, соціології, психології, педагогіки, управління, оперативно-розшукової діяльності та ін.

У сучасній кримінологічній та кримінально-виконавчій науці проблеми впливу на злочинність у КВУ є предметом і об'єктом постійного вивчення. Зокрема, цими питаннями досить активно займалися і

займаються В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Колб, А. Х. Степанюк та ін.

Рівень злочинності серед засуджених у місцях позбавлення волі все ще залишається високим. КВУ здійснюють функції щодо виправлення і ресоціалізації осіб, які вчинили злочини. В умовах цих установ нерідко вчиняються злочини, що мають певні особливості.

Пенітенціарні злочини можна класифікувати за різними підставами: 1) за ступенем тяжкості (ст. 12 КК України) – на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини; 2) за формами вини (ст. 24 і 25 КК України) – на умисні злочини та злочини, вчинені з необережності; 3) за об'єктом посягання та мотивами – злочини проти порядку виконання/відбування покарання, насильницькі, корисливі та статеві злочини; 4) за соціально-демографічними ознаками – злочини, вчинені чоловіками, жінками, неповнолітніми, особами похилого віку; 5) за юридичними ознаками – злочини, передбачені статтями різних розділів (20 розділів) Особливої частини КК України.

Низка злочинів, що вчинюються засудженими, властиві лише для цієї категорії осіб, оскільки їх вчинення можливе тільки під час відбування покарань. Зокрема, до них належать: 1) ухилення від покарання,

не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389); 2) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390); 3) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391); 4) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392); 5) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); 6) втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394).

Так, рівень злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах за останні п'ять років перебуває в межах 400–600 злочинів на рік. Серед цих злочинів найбільш розповсюдженими є такі: злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); злочини у сфері обігу наркотичних засобів (розд. 13 КК України); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України); умисне вбивство (ст. 115 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України); умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України); крадіжка (ст. 185 КК України); грабїж (ст. 186 КК України); зґвалтування (ст. 152 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України).

У свою чергу, за офіційними статистичними даними ДПтС України, станом на 1 грудня 2012 р. кримінологічний склад засуджених до позбавлення волі виглядає таким чином: 16,7 тис. осіб – за умисне вбивство, у тому числі: 8,3 тис. осіб, які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах; 9,9 тис. осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 28,2 тис. осіб – за розбій, грабїж та вимагання; 2,4 тис. осіб – за зґвалтування; 28 осіб – за захоплення заручників; 21,6 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення [2].

Справедливим буде зазначити, що при притягненні засудженого до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені під час відбування покарання, не можна не враховувати тієї обставини, що суб'єктом

нових суспільно небезпечних діянь є той, хто раніше вже вчинив злочин і за це відбуває покарання. Вчинення у такій ситуації нового злочину свідчить про велику суспільну небезпеку особи злочинця і не може не враховуватися при призначенні нового покарання. Вчинення під час відбування покарання нового злочину свідчить про уперте небажання засудженого ставати на шлях виправлення. Тому, наприклад, закон установлює кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у формі втечі з виправних колоній та деякі інші види пенітенціарних злочинів [3, с. 240].

Зважаючи на структуру пенітенціарної злочинності, у КВУ, де тримаються засуджені до кримінальних покарань у виді обмеження та позбавлення волі, завжди існує ризик виникнення ситуацій (подій) кримінального характеру різної складності. Відповідно до тлумачного словника “подія” – те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя; випадок, інцидент, okazія, трапунок [4, с. 744]. У свою чергу, “ситуація” – це сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановка [5, с. 288]. Враховуючи семантичне значення термінів “подія” та “ситуація”, вважаємо за доцільне використання саме поняття “надзвичайні події кримінального характеру”, а не “надзвичайні ситуації кримінального характеру” щодо втеч, умисних вбивств, дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань тощо, оскільки зазначені кримінально карні діяння є саме випадками, інцидентами (тобто подіями), які відбуваються у КВУ, але аж ніяк не сукупністю умов і обставин (тобто ситуацією). Надзвичайною ж ситуацією у КВУ може бути обстановка на її території, яка характеризується порушенням нормальних умов функціонування установи, спричинена стихійним лихом, епідеміями, аваріями важливих для життєзабезпечення систем, власне надзвичайними подіями кримінального характеру або у зв'язку з введенням надзвичайного чи воєнного стану в районі розташування установи. Тобто бачимо, що надзвичайна ситуація в установі може бути наслідком не лише надзвичайних подій кримінального, але і природного,

техногенного та воєнного характеру. У свою чергу, ступінь складності надзвичайних подій кримінального характеру в КВУ залежить, перш за все, від оперативної обстановки, що склалася в установі.

Термінологія “ускладнення оперативної обстановки”, “складна оперативна обстановка”, що застосовується у професійній діяльності, безпосередньо пов’язаній з місцями позбавлення волі, несе в собі характеристику ступеня криміногенної напруженості, що складається в КВУ. Проте як в емпіричній, так і теоретичній сфері немає єдності в поглядах на зазначені поняття. В цілому вони означають якісну ознаку, котра узагальнює умови здійснення оперативно-службової діяльності, що склалася, і є предметом дослідження в основному юридичних наук. Для розкриття змісту названих термінів необхідно з’ясувати сутність такого поняття як оперативна обстановка.

А. П. Іпакян це поняття вважає прикладним (відомчим), яким позначається сукупність важливих для організації діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) різних чинників. Останні прийнято структурувати на зовнішні та внутрішні умови функціонування цих органів. До зовнішніх умов належать: стан злочинності і в цілому громадського порядку; соціально-економічні і географічні характеристики обслуговуваної ОВС території. Внутрішні умови включають: наявні в розпорядженні керівника ОВС сили і засоби; результати діяльності ОВС із вирішення завдань боротьби зі злочинністю і охорони громадського порядку [6, с. 4].

І. І. Лигалов та В. Г. Самойлов під оперативною обстановкою розуміють сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, що впливають на роботу служб КВУ по забезпеченню виконання покарання, на процес виправлення засуджених. При цьому поіменовані вчені виділяють дві групи умов, із яких до першої належать: стан режиму відбування покарання і злочинності в КВУ, а також законності серед співробітників; стан умов режиму виконання покарання, що характеризують роботу служб установи; стан сил і засобів забезпечення процесу виправлення засуджених; до другої – специфіка району дислокації КВУ [7, с. 7–9].

Обидва наведені трактування поняття оперативної обстановки вимагають уточнення і деякої деталізації. Представляється, що під оперативною обстановкою слід розуміти сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, в яких здійснюється діяльність КВУ і які мають якісні та кількісні кримінологічні показники, що впливають на криміногенну ситуацію в ній і визначають її стан.

Оцінку стану оперативної обстановки і оперативне стеження за нею необхідно здійснювати за об’єктивними показниками, призначеними для накопичення відповідної інформації, які, з одного боку, виступають у вигляді чинників, що впливають на стан оперативної обстановки, а з іншого – можуть використовуватися для оцінки її стану.

Такими показниками є:

1. Вид КВУ (відкритого або закритого типу).
2. Місце дислокації КВУ.
3. Ліміт наповнення і фактична кількість засуджених, які тримаються в КВУ.
4. Профіль виробництва.
5. Кримінологічна характеристика засуджених.
6. Кількість засуджених, які перебувають на профілактичному та оперативно-профілактичному обліках.
7. Кількість злочинів, вчинених засудженими в КВУ, їх характеристика.
8. Кількість засуджених, поміщених у ДІЗО і переведених до ПКТ.
9. Кількість порушень установленого порядку відбування покарання, вчинених засудженими, їх характеристика.
10. Кількість вилучених заборонених предметів, виробів і речовин у засуджених, а також інших осіб при спробі їх доставляння до КВУ.
11. Матеріально-побутові умови тримання засуджених.
12. Забезпеченість засуджених працею.
13. Укомплектованість структурних підрозділів КВУ; якісний склад персоналу.

У найширшому розумінні під оперативною обстановкою розуміється сукупність умов і обставин, що визначають стан злочинності в КВУ і дотримання засудженими встановленого порядку відбування покарання. Оперативна обстановка являє собою динамічну систему, складовим елементом якої є елементи

середовища функціонування безпосередньо КВУ.

Правильні, на нашу думку, судження К. К. Горяїнова, який вважає, що оперативна обстановка є похідною від кримінологічної обстановки. Однак ми не згодні з деякими аргументаціями в тому, що у кримінологічній обстановці злочинність є ядром ситуації [8, с. 20]. На наш погляд, оперативна обстановка включає в себе більш широку просторову сферу, яка може змінювати свій зміст несподівано: погіршилися екологічні умови, порушилося забезпечення регіону, КВУ фінансовими, матеріальними ресурсами, іншими засобами забезпечення нормальної життєдіяльності. Крім того, елементи кримінологічної обстановки входять до складу оперативної обстановки. За елементами оперативної обстановки є можливість дати прогноз розвитку кримінологічної обстановки.

Н. І. Брезгін виділяє три стани оперативної обстановки: сприятливий, задовільний і складний, кожен із яких характеризується наступними компонентами: перший – недопущенням з боку засуджених злочинів, їх повною трудовою зайнятістю, виконанням виробничих показників, дотриманням законності в діяльності установи, добрим морально-психологічним кліматом у колективі співробітників; другий – відносно низьким рівнем злочинності, невеликою кількістю злісних порушень установленого порядку відбування покарання, середніми результатами виробничо-господарської діяльності; третій – негативними процесами в середовищі засуджених, які носять системний, триваючий характер, що обумовлює постановку КВУ на відповідний облік органів управління кримінально-виконавчою системою [9, с. 7–8].

Загалом, більшість науковців виділяють такі стани оперативної обстановки: сприятлива, задовільна, складна. За сприятливої не допускається вчинення злочинів, забезпечується повна трудова зайнятість засуджених, виконується і перевиконується виробничий план, створено здоровий психологічний клімат, взаємовідносини засуджених з адміністрацією будуються на свідомому, сумлінному виконанні всіх вимог і вказівок відповідно до норм законодавства. При

задовільній оперативній обстановці протягом року вчиняється 1–2 злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки, порушених за ініціативою оперативних апаратів з метою профілактики більш серйозних злочинів, виконується виробнича програма, забезпечується завдання виправлення засуджених при наявності окремих фактів порушень, котрі незначно впливають на виправний процес.

Однак, як показують результати наших досліджень, уже сам факт тримання засуджених у КВУ обумовлює в них криміногенну ситуацію. Для персоналу, який виконує покарання у виді позбавлення волі, завжди існувала проблема здійснення на засуджених (особливо на їх найбільш криміналізовану частину) ефективного виховного та профілактичного впливу. Ця проблема почала посилюватися з 1991 р., коли економічний стан КВУ став набувати кризового характеру, а величезна маса засуджених виявилася не забезпеченою працею. Тому ми пропонуємо дещо інший підхід до характеристики якісних станів оперативної обстановки в КВУ.

Ускладненням оперативної обстановки в КВУ має вважатися такий її стан, коли в середовищі засуджених відбуваються процеси та явища, що перешкоджають ефективному здійсненню діяльності персоналу. Вони характеризуються наступними криміногенними показниками: збільшенням кількості осіб, які вчинили порушення (у т. ч. злісні) встановленого порядку відбування покарання, наявністю угруповань засуджених негативної спрямованості, поширеністю азартних ігор, наявністю засуджених, які мають борги і вимагають їх повернення, а також тих, які перебувають у конфліктних відносинах між собою.

Складною оперативною обстановкою визнається такий її стан, коли названі процеси і явища виражаються зростанням злочинності засуджених, зокрема, збільшенням кількості злочинів невеликої та середньої тяжкості проти особи; прихованим чи відкритим ігноруванням окремими засудженими вимог адміністрації; відмовами деякої частини засуджених від виходу на роботу, прийому їжі (оголошення голодовки); висуванням різного роду вимог, не передбачених законом; прагненням

Соціально-правові питання

деяких засуджених поширювати чутки, що порочать діяльність персоналу, підштовхують інших засуджених до панічних настроїв, до ворожнечі між угрупованнями; наявністю серед засуджених “злочинців у законі”, їх прагненням до лідерства, встановлення злочинських традицій.

Виходячи з викладеного, можемо узагальнити наступне: особливістю функціонування КВУ є те, що ускладнення оперативної обстановки, надзвичайні події можуть виникати раптово, ставлячи перед персоналом завдання, що не відповідають режиму роботи у звичайних умовах. Тобто установа зі звичайних на деякий час поринає в екстремальні умови функціонування.

Література:

1. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави / І. М. Копотун // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.). Навчально-науковий інститут права та психології НАВС. – К., 2012. – Ч. I. – С. 81–83.
2. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>. – Загол. з екрану.
3. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть / под ред. проф. Н. А. Стручкова, И. В. Шмарова, И. А. Сперанского. – М. : Академия МВД СССР, 1977. – 308 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т., 200 000 слів. Видання друге, виправлене [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2. – 928 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т., 200 000 слів. Видання друге, виправлене [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3. – 864 с.
6. Ипакян А. П. Организация и методика слежения за оперативной обстановкой на территории города и района, ее изучение и оценка / Ипакян А. П. – М. : Академия МВД СССР, 1986. – 87 с.
7. Лыгалов И. И. Слежение за оперативной обстановкой в ИТК / И. И. Лыгалов, В. Г. Самойлов. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1984. – 102 с.
8. Горяинов К. К. Теория и практика познания криминологической обстановки : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / К. К. Горяинов. – М., 1991. – 64 с.
9. Брезгин Н. И. Организация управления исправительно-трудовыми колониями со сложной оперативной обстановкой : лекция / Брезгин Н. И. – Рязань : РИПЭ МВД РФ, 1994. – 46 с.

Kopotun I. M., yurydichnyh Ph.D., SeniorResearcher

CONCEPT AND CONTENT OF THE OPERATIONAL SITUATION IN THE PENITENTIARY INSTITUTION

The article is dedicated to analysis of the concept and content of the operational situation in penitentiary institutions. The measures of the operational situation in penitentiary institutions are justified. It is proved that the complexity of operational situation can lead to emergencies of a criminal nature in penitentiary institutions.

Key words: operational situation, penitentiary institutions, emergencies of a criminal nature.